

VOLGAVIDÉKI MARI NÉPDALGYŰJTÉS

„Valószínű, hogy minél jobban megismerjük a keleti rokon népek zenéjét, annál több kapcsolatot találunk benne a magunkéval. Ezért a magyar tudománynak is elsődrendű érdeke, hogy a komoly tudományos igényeket is kielégítő anyaggyűjtés e népek lakóhelyén minél előbb meginduljon.” — Negyed évszázada ezekkel a szavakkal fejezte be KODÁLY ZOLTÁN a cseremiszi népdalok sajtószerű dallamszerkezetéről írt s a Balassa emlékkönyvben közölt tanulmányát. Most ott szeretnénk folytatni, ahol ő abbahagyta, arra az útra léptünk, amelyen ő indult a távoli rokonok felé. Mert újabb ismereteink is arról tanúskodnak, hogy zenénkben, nyelvünkhez hasonlóan, máig él az az alapréteg, amelyet a magyarság még az őshazából hozott magával.

KODÁLY ZOLTÁN említett tanulmányát közel 500 mari dallam ismeretére alapozta. E dallamok egy része a mari nemzetiségű V. M. VASZILJEV és I. PALANTAJ egy-egy gyűjteményében jelent meg.¹ VASZILJEV, a marik legidősebb élő népzene gyűjtője, nem hivatásos muzsikusként. Lejegyzései mégis megbízhatóak. Az újabban, magnetofonnal gyűjtött dallamok igazolták szakértelmét. I. PALANTAJ a marik első jelentős zeneszerzője volt. Nevéhez fűződik a — ma már róla elnevezett — Joskar-Ola-i Zenei Szakiskola alapítása. Gyűjteményét — amelyre KODÁLY hivatkozik említett tanulmányában — az iskolás gyermekek számára állította össze. Tudományos szempontból kevésbé hiteles R. LACH, osztrák népzene gyűjtő kiadványa.² Ő a közzétett dallamokat az első világháború során hadifogolytáborokba került mari katonáktól jegyezte le. Miként KODÁLY bécsi revíziója és a később előkerült variánsok is bizonyítják, e dallamok formája — a kvintváltás fel nem ismerése következtében — sok esetben csonka, vagy téves.

A budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményéből merített kevés mari anyagot WICHMANN GYÖRGY, finn népzene kutató magyar származású felesége gyűjtötte a hegyi marik között, a kazáni kormányzóság, kozmogyemjanszki kerületének Jelaszi nevű falujában, 1906-ban. Az idősebbek ott még ma is emlékeznek az akkori népdalgyűjtésre. A dallamokat BARTÓK BÉLA jegyezte le s „A magyar népdal” c. könyvének függelékében hármat közölt is belőlük, utalva a magyar dallamokkal való feltűnő rokonságukra. Végül KODÁLY hivatkozik arra a 15 cseremiszi dallamra is, amelyet ILMARI KROHN tett közzé a század elején.³

¹ Üpömarij (Ufai Mari, V. M. VASZILJEV) : Marij muro, Moszkva 1923. 167 dallam; I. PALANTAJ (I. Sz. Kljucsnyikov) : Marla muraš tunâktôšo sušâš, 42 dallam.

² Gesänge russischer Kriegsgefangener I. Bd. 3. Abt. Tscheremissische Gesänge Wien 1929. Ak. d. Wissensch. Phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte 204. Bd. 5. Abhdlg. 233 dallam.

³ Sammelbände der Internat. Musikgesellschaft. III. 1902—3. évf. 741. l.

Ezekén kívül — különösképpen az elmúlt években — jelentős, új mari népdalanyaghoz jutottunk. A hozzánk került régi és új gyűjtemények,⁴ a leningrádi Orosz Irodalmi Intézet (Puskin Háza) Fonogramm Archivumában levő anyag egy részének feltárása és saját gyűjtésünk révén sok, értékes dallamot ismertünk meg.

Az 1957. évi nyári leningrádi tanulmányút volt az első megvalósult magyar kezdeményezés, amely a Szovjetunióban élő finnugor népek és szomszédaink népzenejének hallomás útján történő megismerését tűzte ki céljául. Már régebben tudtuk, hogy a leningrádi Archivum számunkra is felbecsülhetetlen értékű anyagot őriz. 1935-ben SEIBER MÁTYÁS, 1955-ben JÁRDÁNYI PÁL hozott hírt erről a gyűjteményről. Ő általa meghívást is kaptunk az Archivum vezetőségétől. Felajánlották: másoljuk át a fonográf hengerekről magnetofon-szalagra a minket is érintő dallamokat. Az 1957. évi egyhónapos kutatóút a Szovjet és Magyar Tudományos Akadémia közötti kulturális egyezmény keretében jött létre. Ezzel megtettük a marikhoz vezető út első felét. Az idő rövidségére való tekintettel, az Archivum közel 6000 viaszhengeréről a kiválogatás után csak 300 dallamot játszhattunk át. A többit 1958 nyarára kellett halasztani, amikor a legszükségesebb munkát befejezve, újabb 150 dallamot hoztunk haza. Az átmásolt 450 dallam nemzetiségek szerinti megoszlása a következő:

130 mari (cseremisiz)	21 mordvin
120 csuvas	19 karéliei
55 baskir	14 kazáni tatár
54 manysi (vogul)	13 udmurt (votják)
23 komi (zürjén)	10 hanti (osztják)

Az Archivumban mindössze 500 hengeren vannak a finnugorok és szomszédaink dalai. A többen az oroszok és a Szovjetunió más népeinek zenéje kapott helyet. Újabban csak az orosz anyagot tárolják ott, a többit a megfelelő köztársaságok tudományos intézeteiben. Az 500 hengeren levő, több mint 1200 dallam között sok az azonos és sok a hibás — ma már alig hallható — felvétel. Egyes népek esetében (komik, mordvinok) a gyűjtött anyag többsége az orosz népi többszólamúság hatását mutatja.⁵ Ezért nem volt célszerű azokat mind átmásolni.

A marikhoz vezető út második felét 1958 nyarán tettük meg. Hosszas tervezgetés és levelezés után kiváló társra találtam BERCZKI GÁBOR finnugor nyelvész, a leningrádi Egyetem magyar lektora személyében, aki hivatalos kiküldetésben immár negyedszer utazott a marikhoz. Nyelvtudása pótolhatatlan segítséget jelentett a dalok szövegének lejegyzésekor. Személyes

⁴ V. M. VASZILJEV: Mari muro, Kazán 1919. 311 dallam. G. LOBACSEV: 12 mari rveze muro, Moszkva 1929. 12 dallam. V. M. VASZILJEV: Marij muro, Joskar-Ola 1937. 221 dallam. K. SZMIRNOV: Evrel marij muro, Joskar-Ola 1951. 100 dallam. V. KOUKAL: Marij kalik muro, Leningrád—Moszkva 1951. 196 dallam. K. SZMIRNOV: Olik marij muro, Joskar-Ola 1955. 120 dallam. J. ESPAJ—V. BELFAJEV: Marij kalik muro, Moszkva 1957. 80 dallam. A. R. SZIBULATOVA: Kirik mari halik mirivle, Joskar-Ola 1958. 53 dallam.

⁵ Erre már SEIBER MÁTYÁS is figyelmeztet „Az orosz népdalgyűjtésről” c. cikkében (Énekszó 1935. okt. 1.)

ismeretsége hozzájárult a kutatóút sikeréhez és sok esetben meggyorsította munkánkat. Buzgó szorgalmának köszönhető, hogy a felvett és átmásolt dallamok szövegeit leírta és magyar fordítást is készített róluk.

Egy — még Budapestről magammal vitt — villanyáram nélkül is működő „Butoba” típusú magnetofonnal felszerelve, június 23-án Leningrad-

ból indultunk útnak BERECKZI GÁBORRAL. Moszkván keresztül másfél napig tartott az út keletre, amíg a Tatar Autonóm Köztársaság fővárosába, Kazánba értünk. Onnét félnapi tartózkodás után, a Volgát kissé délre magunk mögött hagyva, átléptük a sűrű erdő borította, Mari Autonóm Köztársaság határát és újabb hatórás utazás után megérkeztünk a 60 000 lakosú, legnagyobb mari városba: Joskar-Olába, ahol a „MARNI” Tudományos Intézet dolgozói az első perctől kezdve lelkesen segítették munkánkat. A gondosan szervezett vendéglátás előnyeit mind nekik köszönhetjük. Néhánynapos Joskar-Ola-i tartózkodásunk alatt meghallgattuk a Mari Rádió népzenei anyagának egy részét (a Rádió naponta 3 óras önálló, mari nyelvű műsort is sugároz), megismerkedtünk a zeneiskola tanáraival, a Mari Énekegyüttes tagjaival. Meglátogattuk a Tanítóképző növendékeit, akik mind nagy érdeklődést tanúsítottak munkánk iránt és több ízben szívesen énekeltek is. A mari és orosz nyelvű újság (Marij Kommuna és Marijszkaja Pravda), valamint a Rádió nemcsak érkezésünkről adott hírt, hanem arra is felkért bennünket, hogy ismer-tessük jövetelünk célját s majd számoljunk be a végzett eredményről. Kérésüknek szívesen tettünk eleget egy-egy cikkel és felolvasással.

Felkerestük a már munkájából ismert 77 éves V. M. VASZILJEVET. Ő valóságos polihisztor, amolyan népe lelkének ébresztője, aki 55 év nyelv-

szeti és néprajzi kutatása során több száz dallamot is leírt.⁶ Találkozásunkkor egy újabb vaskos, még kéziratban levő népdalgyűjteményét is mutatta és lekötöző szívességgel, tanulmányozás céljára, rendelkezésünkre bocsátotta. De a népdalgyűjtés — mint mondtunk — csak egy ága az ő sokirányú munkásságának. Ő szerkesztette többek között a zselő mari—oroszlótárt, még a cári időben rendszeresen megjelenő Mari Kalendáriumot (ezért egy ízben majdnem börtönbe került), lelkes ápolója a finnugor népek nyelvészeti kapcsolatának s közel 300 különböző tárgyú tanulmány és cikk szerzője. Mindezek elismeréseként nemrég a „nyelvtudományok doktora” címet nyerte el.

Joskar-Olából két ízben indultunk vidéki útra. Először keletre, az erdei marikhoz, a fővárostól kb. 70 km-re fekvő *Morki* kerületbe, a Tatár Köztársaság közelébe. Erre még BEREZCKI sem járt, ez a vidék új anyagot, új nyelvjárást ígért neki is. Kis terepjáró autón tettük meg az utat, sűrű, mocsaras erdőkön és csupa faházás településeken keresztül, nemegyszer alig járható utakon. Így jutottunk el a falvakba és kolhozokba is, ahol hírünk már megelőzött bennünket. *Sinysá*ba, az első nagyobb faluba érkezve mindjárt feltűnt, hogy a nők többsége még ma is hordja a régi viseletet. Megtudtuk, hogy az idősebb asszonyok különös, csúcsos fejéke: a „sárpán” s kisebb-nagyobb fémkarikákkal és pénzekkel borított ruhája ugyan tatáros-szlávós mintára készült, de a fiatalok fehér alapra varrt, sok színes szöttes szalagja régi mari mintákat őriz. Alig telt el néhány perc, az iskolások virággal kedveskedtek, három nagy leány pedig magyart köszöntő dalszöveget rögtönzött.

1. / 1/ (i -)at li - m - mē / Sz - mē / Sz - mē - da / 2/ at li - m - mē / Sz - mē / Sz - mē / 3/ at li - m - mē / Sz - mē / Sz - mē - da / 4/ at li - m - mē / Sz - mē / Sz - mē - da / T.F. 2/ 3/

⁶ V. KOUKAL 1951-ben megjelent bibliográfiája V. M. VASZILJEV öt népdalgyűjteményét tartja számon, amelyekből kettő megjelent, három kéziratát pedig a Joskar-Ola-i Tudományos Intézet (MARNI) őrizi. (A harmadik kiadott, VARGYAS KATALIN által lemásolt gyűjteményről, amelyet KODÁLY ZOLTÁN említ „A magyar népzene” c. könyvének jegyzetében, nem tesz említést.)

Ezt nem gondoltam,
Ezt nem gondoltam,
Hogy ezeket a vendégségbe jött
Magyar fiúkat valaha megláthatom.

Megörültünk a váratlan, kedves fogadtatásnak, de még jobban annak, hogy azonnal elkezdhattük a felvételt, mert a könyvtár tágas termében körénk sereglett a falu apraja-nagyja. Hamar megértették kérésünket s egymást sűrűn váltva énekeltek. Késő este lett, amikor befejeztük a gyűjtést. Utána a telihold és az imbolygó petróleumlámpák fényénél, kérésükre, kis előadást rögtönöztünk. Elmondottuk: honnét jöttünk, mi járásban vagyunk, mi a célunk evvel a gyűjtéssel. Igen figyelmesen hallgatták a magyar szót és a fordítást is. De legszívesebben mégis a magyar népdalokat. BERECZKI furulyázott, én énekeltem. Később még itthonról ismert mari népdalokkal is kiegészítettük a rögtönzött műsort és éjjel felé vetettünk véget a lelkes hangulatú, nem mindennapos találkozásnak.

A gyűjtést másnap a közeli *Szemi-Szolában* folytattuk. A hirtelen jött vihar ugyan egy kissé megzavarta munkánkat, de mire elállt az eső, ott is tele lett egy nagy szoba énekesekkel. Utóbb a gyerekeket ki kellett küldeni már, annyian voltak. Nagy vonzóereje volt annak, hogy visszahallhatták saját hangjukat. A fiatalokat az is csalogatta, hogy az énekesekről fénykép-felvétel készült.

Szebe-Uzúdában, a Morki-i kerület harmadik falujában V. I. IVANOV tanító női kara szerzett kellemes meglepetést. Velük már Joskar-Olában is találkoztunk, de ott — mivel ők éppen akkor indultak haza — éneküket nem hallhattuk. A kórustagok egyedül, vagy párosával is szívesen énekeltek. Példánk egyik két rendszerű „szó” pentaton kvintváltó erdei mari népdaluk.

J = 48

2.

Lásd szűz, jó, bék, jól járn, köl, den, a, van, pi, de, van, al, más,

ta, gon, ku - tón, tuj, tá, s, ku - lon, a, van, kő, s, to, van, al, más,

u - dő, - sa, más, tá, s, tá, s, tá, s, tá, s, tá, s, tá, s, tá, s, tá, s, tá, s,

u - dő, - sa, más, tá, s, tá, s, tá, s, tá, s, tá, s, tá, s, tá, s, tá, s, tá, s,

T. f.

1. A fehér kendőre hiába kötöttem rojtot,
A szeretóm`elment, hiába jártam utána.
Lányok, én fehér kendőt kötöttem, ti ne kössetek,
Lányok, én szerető nélkül maradtam, ti ne maradjatok.

2. Elkezdetlen hímzésem maradt, aki akarja, kezdje el.
Három évig szeretett szeretóm maradt, aki akarja, szeresse.
Ha eleje volt, hát végének is kell lenni,
Sokáig ne daloljatok, ime vége is a dalnak.

Gyűjtésünk értékes hangszerszólókkal gyarapodott még aznap. Egy fiatal-ember kétlyukú furulyán, ahogy ők nevezik „sijaltós”-ön játszott csodál-
nivaló ügyességgel nagy ambitusu kvintelő dallamot.⁷

3.

Utána két férfi „süvör”-ön (dudán) és „puzir”-on (dobon) mutatta be a vidék
hagyományos lakodalmi tánczenéjét.

4.

⁷ Vö. a csángó „süvöltős” szóval, amely szintén furulyát jelent.

ezután még: 5 × I, 8 × II, 6 × I, 9 × II, 6 × I, 4 × II sz. ütem.

A felvétel végeztével, amikor besötétedett, ott is nagy érdeklődéssel hallgatták beszámolóinkat és az ő dalaikhoz hasonló, pentaton kvintváltó magyar dallamokat.

Az erdei mariknál töltött — s az első találkozások felejthetetlen emlékét őrző — napok után visszafordultunk Joskar-Olába, mert onnét repültünk másnap a Köztársaság délnyugati részébe, a beszédben, viseletben, hagyományban jelentősen különváltó hegyi marikhoz.⁸ 40 percig tartott az út a végtelennek tűnő erdők felett a *Jelaszi*-i rétig, ahol hattagú küldöttség sietett tudunkra adni, hogy mennyire várnak már bennünket a környező falvakban és kolhozokban, szeretnének minél többen énekelni. Nehéz is volt választani, hogy hová menjünk. Elsőnek *Mikrjakovo* falu mellett döntöttünk, mert az odavaló szép dallamokból néhányat már a leningrádi Fonogramm Archivumból is ismertem.

Amíg kis autónkkal a közbeeső — fakerítéssel körülvett — falvak kapuin áthaladtunk, a régi utas hagyományt követve kopejkákat hajígáltunk a kíváncsi, őrtálló gyermekeknek. Azután nemsokára feltűnt a mikrjakovoi, fából épült vendégfogadó, telve énekesekkel és „küszle”-n játszó fiatal lányokkal.⁹ J. M. VETKINA, falubeli tanítónő vezetésével egész estig a fiatalok énekeltek. Az idősebbek csak akkor bátorodtak neki, amikor mi is énekelünk régi magyar dallamokat. Egy halász a „Hej, Jancsika, Jancsiká”-t hallva, így szólt; „Ilyet én is tudok!” S elénekelte ezt a dalt, melyet még gyermekkorában tanult, hajóhúzás közben a Volga parton.

⁸ A hegyi marikat a Volga ottani szakaszának meredek partjáról nevezték el hegyiekknek. Lakóhelyük különben ugyanolyan sík, mint az erdeieké.

⁹ Vö. „guzli”, „guzlica”. A „küszle” ölből tartott kis cimbalomhoz hasonlít. 20—22 húrja van, kézzel pengetik. Hangja a finnek „kantele”-jének hangját juttatja eszünkbe. A fiatal mari lányoknak ma is igen kedvelt hangszere. Azt mondják, régebben nem is mehetett férjhez az olyan lány, aki nem tudott küszlén játszani. A szóló előadás mellett gyakori az egy hangszereken két személy által előadott háromkezes játék, vagy az egymással szembenülő pár négykezese — két hangszereken. A küszle gyakran kísér éneket.

5. $\text{♩} = 96$

ma - man kap na sz
ro - kes szu - kes lak
ma - man juk na sz
ma - de kes es - kes lak.

T.f. ♩ ||

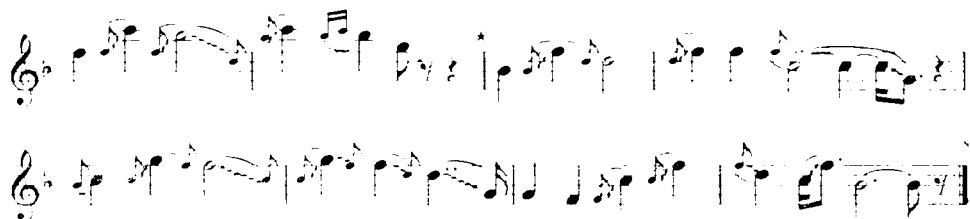
Testünk elporlik
 Az anyaföldben.
 Hangunk elszáll
 A széllel.

E váratlan siker: az ösztönösen felfedett dallami hasonlóság újabb rokon dallamokat ígért. De az éneklés után a bácsi annyira elszégyellte magát, hogy semmi áron nem folytatta a dalolást. Másnap is hiába kerestük, sehol nem akadtunk nyomára. Az öregebbek általában nehezen szólaltak meg. Azt hajtogatták, amit az itthoniak is: „Nem való ez már nekünk, nem nevetetjük ki magunkat, énekeljenek csak a fiatalok.” A mikrjakovoi gyűjtést egy közép-korú férfi „löstas”, nyelv alá helyezett falevél, játékanak felvétele zárta be. Meglepő volt, hogy milyen sok tiszta hangot tudott kicsalni az egyszerű levélhangszerből. Példánk az ő dalaiból mutat be egyet.

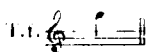
Poco rubato $\text{♩} = 108$

6.

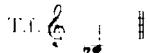

2-től az eredetiben egy oktávval feljebb.

Utolsó látogatásunk volt talán a legemlékezetesebb. Jelasziból a Volga parti szélmalmok és évszázados fák övezte úton — amelyen 110 éve REGULY ANTAL sietett lázasan keletre — a közeli *Vilovatovoba* mentünk. Ott a kolhoz széphangú, fiatal könyvtárosa énekelt legtöbbit. Dalai mind pentatonok és kvintváltók voltak.

Poco rubato $\text{♩} = 84$

1. Korán hajnalban pirosan emelkedik a nap,
Korán hajnalban pirosan emelkedik a nap.
Én azt gondoltam, hogy valóban a nap emelkedik,
Pedig elmenésemre gondolva, csak a lelkem ég.
2. Esthajnalban fürj szó hallatszik,
Esthajnalban fürj szó hallatszik.
Én azt gondoltam, hogy valóban a fürj dalol,
Pedig apám jajgat, mert meghallotta, hogy elmegyek.

A felvétel végeztével, egy kis időre átrándultunk a szomszédos Csuvas Autonóm Köztársaságba, majd a kolhozelnök pompás vendéglátása után éjszakába nyúló dalolással vetettünk véget a vidéki utaknak. A gyűjtést végül is Joskar-Olában fejeztük be. Utolsó este egy hosszúhajú, fehérszakállú pásztor énekelt szülőföldje, a szverdlovszki terület régi mari dalaiból.

8. *ais ta pu - ua Sa - ma - rok - ke*

Sa - ma - su - sa - ma - su - la - laš

a - lan - na tu - ze - dju - mo - pu - ze - ren

iš - ten - zek - ton - mal - ša - zek

2. volta

T.f. *1./ 2./ 3./ 4./*

Gyerünk, menjünk Számárába
 Fiatal füvet kaszálni.
 Minket az isten olyannak teremtett,
 Hogy vándorolva keressük kenyerünket.

* * *

A kiadott gyűjteményekből, kéziratokból, fonográf hengerekről és a magunk gyűjtéséből ez ideig megismert közel 2000 mari népdal birtokában sem vállalkozhatunk arra, hogy a mari népzene teljes képét megrajzoljuk. Az 1958. évi nyári gyűjtést kivéve a dallamok nem nyújtanak elég adatot egy-egy kisebb terület zenei életéről, bár a nagyobb csoportokat egymástól elválasztó stílusjegyek körvonalai már így is kirajzolódnak. Csak egy szűkebb zenei dialektus feltárását kíséreljük meg, amelyet személyesen is megismertünk s amelyet alkalmunk volt már azelőtt is bővebben tanulmányozni. Ez a hegyi marik népzeneje, akik a Csuvas Autonóm Köztársaság északi határa és a Volga között elterülő Jelaszi és Gorno-Marijszkij (Hegyi-Mari) kerületben laknak.

A mari népdalok pentaton-kvintváltó nagy családjába tartozó hegyi mari dalokat a tonalitás megőrzése, az egyrendszerűség, a pentatóniához való szigorú ragaszkodás jellemzi. Másképpen szólva: dalaikban inkább a kvintváltás szenved változást, mint a pentatónia. A dallamok első felében meg-

jelenő „b₂” (felső „dó”) helyén a kvinttel mélyebb második félben nem „esz”, hanem „d” (vikariáló sext), gyakran „d—1” (vikariáló sext-kvart) áll.¹⁰

Az általunk ismert hegyi mari dallamok száma a variánsokkal együtt 440. Mind pentaton, kvinttváltó és — a magyar dallamokhoz hasonlóan — mind négysoros is (többségük tetrapódikus), ezért a mi kadenciális rendszerezésünk rájuk is alkalmazható.¹¹

A kadenciák szerint két nagy csoportba sorolhatók: „lá”, vagy „dó” végűek, azaz nyugat-európai terminológiával szólva: moll ill. durjellegűek.¹² Gyűjteményünkben ez utóbbi csoport a kisebb, számszerint $\frac{3}{8}$ -a a teljes anyagnak. Következő két példánk a leggyakrabban előforduló 4 (5) VII és 8 (5) 4 kadenciájú „lá” alapú dallamok közül való.

9.

oš ka - er ba - le - tet e - re do - det jo - ra.

oš ku - er do - le - tet e - re do - det jo ra.

oš ši šar - yu - sem oi jok - ta - ra.

oš ši šar - yu - sem oi jok - ta - ra.

T.f.

Fehér kövekről tiszta víz folyik,
Fehér kövekről tiszta víz folyik.
Fehér ezüst gyűrűm, jaj, elgurult,
Fehér ezüst gyűrűm, jaj, elgurult.

¹⁰ A könnyebb összehasonlítás kedvéért célszerűnek látszott a dallamokat közös „dó”-ra transzponálni.

¹¹ Megjegyezzük azonban, hogy a szótagszám és ritmus szerinti rendezési elv nem vezetne eredményre a gyakran változó szótagszámok miatt.

¹² Ezek főkadenciája (a 2. sor utolsó hangja): „mi” és „szó”, azaz 5 és 7. Eszerint a „lá” végű dalok utolsó hangja l, a „dó” végűké b3.

10. $\text{♩} = 84$

oi bet jő - la, piš bet jő - la, ma-nón i - zi jü-gem-šo,
 oi bet jő - la, piš bet jő - la, ma-nón i - zi jü-gem-šo.
 ſ - ke jör - tsó - nem bet a - yól, á - fi, á - fi ta jertsta,
 ſ - ke jör - tsó - nem bet a - yól, á - fi, á - fi ta jertsta.

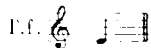

Jaj, de nagyon ég az én kicsi lelkem,
 Jaj, de nagyon ég az én kicsi lelkem,
 De nem magamért, hanem apám, anyám, tiértetek,
 De nem magamért, hanem apám, anyám, tiértetek.

A durjellegű „dó” pentaton dalok között az 5 (7) I [b3] kadenciáé az elsőség:

11. $\text{♩} = 108$

a-la-öcu sadpítšöctet ol-ma-ju ju-jš-tet šöž-jo - ket šiš kal - ten šon - ſzal-tá,
 a-la - öcu sadpítšöctet ol-ma-ju ju-jš-tet šöž-jo - ket šiš kal - ten šon - ſzal-tá.
 šöž - jök jük - šö piš toš - ma - da a jör - len ke - met oi ak - šö,
 a-tal jöš a - ön - len ke - me ket - šö a - šon-da - ren šö - at bet.

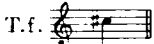

több mégis : VII-blo, VII–11, 1–11 és 1–12 között mozog. Az átlag magyar népdalambitusnál ez valamivel nagyobb. Ez magyarázza a mari dallamokban — a magyar népzene gyűjtési gyakorlatból is ismert — gyakori oktávtréést. Ugyanis, ha az énekes a saját hangterjedelmének nem megfelelő hangon kezdi a dallamot, a harmadik sorban rendszerint arra kényszerül, hogy egy oktávval feljebb folytassa és ezáltal a szabályos — sok esetben helyesen énekelt — alsó kvintválasz, felső kvartválasszá válik. Az ilyen oktávtréés gyakran csak egy sorra, vagy csak egy ütemre terjed ki, a dallam második felének többi része az alsó kvinten marad. Ezek bizonyítják leginkább az alsó kvintválasz helyességét. Következő példánkban csak a negyedik sorban találjuk az oktávtréést.

13.

kő-rök tá-ras kő-s - kő-s ko-yi jo-lón kő-s - kő-s,
má-r ő-s-sá-mat sa-ka-u - sós jü-s - mat sak-u - sós,
má-r ő-s-sá-mat sa-ka-u - sós jü-s - mat sak-u - sós.

T.f.

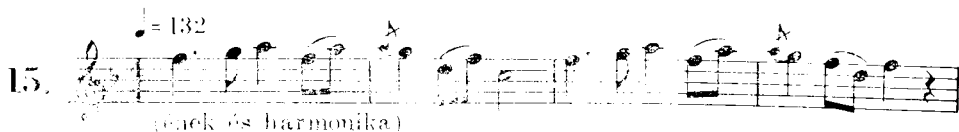
A hegy gerincén nő, tündöklük egy nyírfa, szelet, esőt sokat lát,
 A hegy gerincén nő, tündöklük egy nyírfa, szelet, esőt sokat lát,
 Apátlan, anyátlan gyermek keservét sokan látják, könnyeznek rajta,
 Apátlan, anyátlan gyermek keservét sokan látják, könnyeznek rajta.

Az 1958. évi nyári gyűjtőút egyik célkitűzése az volt, hogy a magyar kvintváltás vitatott eredetéhez, az új, helyszíni felvételek alapján minél több bizonyítékot szolgáltatassunk. A kutatás eredményét a következőkben foglalhatjuk össze : A gyűjtés során feltett, ez irányú kérdésekre az énekesek sokféle, többnyire bizonytalan választ adtak. Az idősebbek, akik feltehetően a hagyomány hívebb őrzői, kivétel nélkül, minden esetben alsó kvintválaszt énekeltek. Ha felfogták kérdésünk értelmét, szóval is megerősítették ezt. Sokan csodálkoztak a kérdésen, látszólag nem értették, mi a különbség a két-féle forma között. Mintha azt mondták volna : így is, úgy is jó. Maga V. M. VASZILJEV is kitért a kérdés elől, amikor találkozásunkkor ismételen megkérdeztük : „Sok évtizedes tapasztalata alapján, melyiket tartja a helyes

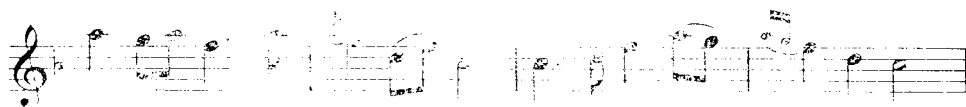

1. Az ujjamon a gyűrűm, a fehér ezüst gyűrűm,
Az ujjamon a gyűrűm, a fehér ezüst gyűrűm.
Nem gondoltam, hogy lehúzzam,
Nem gondoltam, hogy lehúzzam.
2. Nem hittem, hogy meghitt barátom,
Nem hittem, hogy meghitt barátom,
Elhagyja a szeretett leányt,
Elhagyja a szeretett leányt.

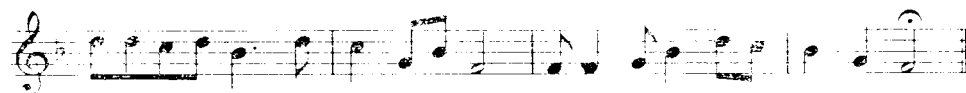
Több példánk van arra is, hogy a hangszerkíséretes éneklés alkalmával a hangszer előjátékképpen eljátsza a dal egyik felét és az énekes csak a másik félnél kapcsolódik bele az előadásba, ott ahol neki kényelmesebb. A többit minden hiányérzet nélkül elhagyja. A gyűjteményekben sok az ilyen éneklésről készült, léltrevezető féldallam.¹⁵

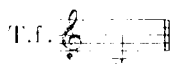
15.

(ének és harmonika)

(csak harmonika)

T.I.

Íme a kvint, hasonlóan az oktávhoz, annyira beleivódhatott a marik tudatába, hogy szinte tudatalattivá lett. Egyeseknél — mint a kvinthallásúaknál is — azonosult a primmel.

Van azonban olyan kivétel, amikor egy féldallam önállóan is megállja a helyét. Ha nem hallanánk a második részt is, azt hihetnénk, hogy teljes dal-

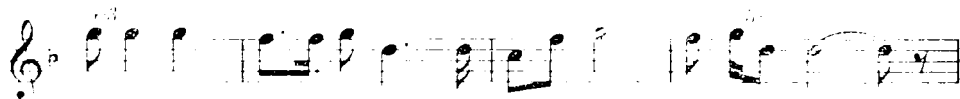
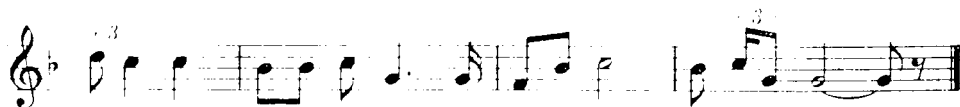
¹⁵ NB. Példánkban a 3—4. sor az eredetiben egy oktávval feljebb. Ezért itt az 1—2. sor bizonyult énekelhetőbbnek. A szöveg és a fordítás hiányzik.

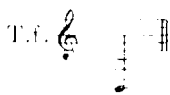

lammal van dolgunk. Ha ugyanis olyan első és második sor feleződik meg, amelyek között eredetileg is kvint távolság volt, ez jön létre. A teljes dallam kadenciái: 13 (9) 5, a féldallamé: 5 (5) 1.

Rubato $\text{♩} = \text{cca. } 72$

16.

11.

Ez a dallam tehát ritka kivétel: négyszeres kvintváltó. De többnyire olyan dallamokkal találkozunk —, s ezek egészen külön csoportját alkotják a hegyi mari népdaloknak —, amelyeknek első és második sora között kvart távolság van: A⁴ A. A második sor vagy teljes egészében, vagy csak második felében egy kvarttal mélyebben fekszik. Ha ebből a típusból marad el a harmadik-negyedik sor, a dallam alsó kvarttváltónak tűnik. Példánk egy fél és ugyanannak a dallamnak a teljes alakját mutatja be. A második küszlén hangzott el.

17.

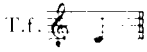

2. Turjofatust mo'ke kő šupšalen, kő kajen? Turjofatust mo'ke kő šupšalen, kő kajen?

jo-dal neret jo-dal neret mo'bažak? jo-dal neret mo'bažak kő toška-lu, kő kajen?

1. Rija-rija dudácskám, ki fujta a dudát, ki ment el?
Rija-rija dudácskám, ki fujta a dudát, ki ment el?
Düb-düb-düb dobocskám, ki dobolt, ki ment el?
Düb-düb-düb dobocskám, ki dobolt, ki ment el?
2. Miért nem piros az ajkad, ki csókolt meg, ki ment el?
Miért nem piros az ajkad, ki csókolt meg, ki ment el?
Miért ferde a boeskorod orra, ki lépett rá, ki ment el?
Miért ferde a boeskorod orra, ki lépett rá, ki ment el?

Így néhány nap alatt sok értékes megfigyelést gyűjtöttünk a kvint-váltásról. A feleletek pontosan tükrözték az eddigi megjelent mari, orosz és

német nyelvű népdalgyűjtemények képét, ahol szintén hol így, hol úgy szerepelnek ezek a dallamok.¹⁶

A falusi előadások tiszteletben tartása tehát azt eredményezte, hogy a pillanatnyi hangulat szerinti, alkalmi hangmagasság szabta meg a dallam formáját. Ha valamely primitív, improvizált zenével lenne dolgunk, esetleg belenyugodhatnánk ebbe, de egy ilyen kialakult, strófikus szerkezetű, összes szomszédainál világosabb formájú, pontos törvényszerűségekkel megalkotott népzenenél nem elégedhetünk meg e forma-bizonytalansággal. Tudomásunk szerint egyetlen más népnél sem él annyira ez a szabályos építkezés, mint az erdei, ill. hegyi mariknál. Már a szomszédainknál is jóval kopottabb. A csuvas, baskir, kazáni tatár, távolabb: a mongóliai, kínai zenében is előfordul ugyan, de nem jellemző sajátosság.

Egy tanulságos kísérlet leírásával fejezzük be az erről mondottakat. A Joskar Ola-i Tanítóképzőben egy jó hallású, biztos hangú, hegyi mari fiatalember vállalkozott arra, hogy egy tonális pentaton kvintváltó dalt, különböző magasságú kezdőhangon, négyszer is elénekel kísérletképpen egymás után. Amíg a dal legmélyebb hangja a kis „b” volt, kvintváltó formát énekelt, de amikor már egy fél hanggal alacsonyabban kezdte s eszerint kis „á”-t kellett volna énekelnie, az alsó kvinttből helyenként a felső kvartválaszba ugrott, bizonyítva, hogy a második rész fekvését döntően az énekes hangterjedelme határozza meg. Példánk e fordulópontra mutatja.

19. a. es b. $\text{♩} = 96$

1/ *i - re ze - ran sak - ta ku - ku ju - ke - t sak - ta.*
 2/ *i - re ze - ran sak - ta ku - ku ju - ke - t sak - ta.*
 3/ *ma - ni ma - sa - ni - sim a - ta - man - uk - ke sak - ta.*
 4/ *ko - lak - tal mi - sa - mat ku - ku ju - ke - t sak - ta.*

19/b. A + - től egy oktávval feljebb

T. f. $\text{♩} = 96$ 19. b.

1/ 2/ 3/ 4/ 5/ 6/ 7/ 8/ 9/ 10/

¹⁶ A könyvek előszavában: „Квинтой ниже, или квартой выше”; „Oberkvarte, oder Unterkvinte”.

Kora hajnalban kakukkszó hallatszik,
 Kora hajnalban kakukkszó hallatszik,
 Azt gondoltam, hogy apám jajszava hallatszik,
 Hallgatózva mentem, de csak a kakukk szava hallatszott.

Jóllehet beszámolóink a hegyi mari dallamok egyes feltűnő sajátosságainak bemutatását tűzte ki céljául, összehasonlításukkal utalunk az erdei mari népzene hasonló, két főbb csoportjának jellegzetességeire is.

A kvintváltó hegyi mari népdalok — mint mondtuk — kivétel nélkül tonális „lá”, vagy „dó” pentatonok, az erdei marik azonos formájú dalaiban azonban a kvintválasz gépiesen ismételt, azaz reális, a hangsoruk pedig „szó” pentaton.¹⁷ Az 1958 nyarán gyűjtött 70 ilyen dallam több mint $\frac{2}{3}$ -a $7 \text{ ④ } b3 \text{ VII}$ kadenciájú. Ha a „szó” pentaton dallamokat úgy írjuk le, hogy a záróhang ne VII, hanem I legyen, az előbbi kadencia $8 \text{ ⑤ } 4 \text{ I}$ -re módosul. Kitűnik, hogy a hegyi mari dallamok között is ez a legnépesebb csoport. Jóval kisebb, a számszerinti második $4 \text{ ④ } VII \text{ VII}$, azaz $5 \text{ ⑤ } 1 \text{ I}$ -es kadenciájúaké. Ezek variánsát is megtaláljuk a hegyi mari dallamok között. A többi négyféle kadenciához tartozó dallamnak (számuk összesen 18) nincsen megfelelője a hegyiek között.

Megemlítjük, hogy a tonális elv elvértve még a szabályos kétrendszerű erdei mari népdalokban is érvényesül. V. M. VASZILJEV első gyűjteményének 221. dalában az előtag „dó-szó” lépésére a harmadik sorban „szó-dó” a válasz, holott „fa” is előfordul a dallamban. Másik példa egy saját gyűjtésű Morki-i lakodalmas dallam első és harmadik sora. A kezdő „lá-dó-dó-lá-szó”-ra „re-mi-re-dó” a válasz.

A kis formájú mari dalok (KODÁLY nevezte így) leginkább a Köztársaság keleti részéből, vagy a még keletebbre fekvő ufai, szverdlovski területről valók. (1. 1. és 8. sz. dallamok) Ezek is négysorosak, de a sorok általában rövidebbek, mint a nagyobb szótagszámú kvintváltó dallamokban. Közös jellemzőjük, hogy a második sor vége már lefut a záróhangra (1) s a harmadik sor nem más, mint az első, mélyebben történő megismétlése. E transzpozíció rendszerint terccel, kvarttal helyezi mélyebbre a harmadik sort az elsőnél. A negyedik sor többnyire hangról hangra ismétli a másodikat. Formájuk tehát: $A^{3-4} B A B$. Nem tévesztendő ez össze a felére kopott hegyi mari dallamokkal. Ugyanis a féldallamban a második és negyedik sor között van alsó kvartválasz, a kis formájúakban pedig az első és harmadik között, jóllehet a két másik sor itt is azonos. Ambitusuk általában dur hexachord, amely esetleg oktávig is kibővíül. (1–6, 1–8)

Az általunk gyűjtött kis formájú dalok $\frac{4}{5}$ -e, az eddig ismertekével ellentétben, nem félhangnélküli pentaton. A „szó”-ra épülő skálában „lá” helyett „ti” áll. (szó-ti-dó-re-mi-(szó)). Számszerint 20 dallam tartozik e csoportba, tehát az 1958. évi gyűjtésnek nem egészen 7%-a. Úgy tűnik, mintha a hegyi mariktól való eltávolodás arányában veszítene erejéből a kvintváltással párosult pentatónia. Példánk ebből a típusból mutat be egyet.

¹⁷ Az utolsó hang VII, a főkadencia ennek megfelelően mindig 4.

20.

E dallamot „süspök”-ön, az okarinához hasonló, tenyérnyi, agyagból készült galamb alakú hangszeren játszották.

Befejezésül a dallamokhoz kapcsolódó, néhány néprajzi vonatkozású feljegyzésünket ismertetjük.

A többségben levő, alkalomhoz nem kötött mari népdalok mellett, az énekesek megjegyzéseiből megtuadtuk, hogy egyes népszokásnak máig él a velejáró dala, vagy ismert dallamra énekelt verses, kötött szövege. Két adatunk van arról, hogy a temetést követő 40. nap, a halottról való megemlékezés ünnepén, különleges dalokat énekelnek. Ugyancsak alkalmi szövege van a Karácsony táján szokásos mézsör (brága) főzésnek. Ismert a mariknál a magyarkhoz hasonló dalbeli összepárosítás is. (1. MNT. IV. előszavát) A vendégeskedésre is több szöveg utal. Énekel az, aki vendégségbe jött és hagyományos módon dallal köszönti a vendéget a házigazda is. Ilyet énekeltek, amikor mi BERECSKIVEL Sinysába érkeztünk. Külön említést érdemel utolsó dallamunk, az „üder iusó” – „leány ivó”, őszi leányünnepi szerepe. Ilyenkor 20–30 fiatal leány jön össze és két nap, két éjjel együtt táncolnak, vigadnak. Ezen a mulatságon a férfiak csak nézőként vehetnek részt. A legszebben táncoló leány ajándékot kap. A legidősebb, már férjhez menendő vezeti az ünnepet. A katona dalok éneklésekor is gyakran emlegették az alkalomszerűséget. „Evvel kísértük ki a katonákat a cári időben”, vagy „A német háború idején evvel búcsúztattuk a frontra indulókat” stb.

Megjegyezzük, hogy az alkalomhoz kötött dalok többsége nem kvintváltó, a kis formájúak közé tartozik. Arra nézve még kevés a hiteles adatunk, hogy e dallamokat más szöveggel és más alkalommal is éneklik-e?

Ennyi az, amit a mariknál végzett népzenei kutatóút tapasztalatairól előljáróban, röviden elmondhatunk. A teljes anyag közzététele folyamatban van. Ez alkalommal még szándékosan kerültük a magyar dallamokkal való újabb összevetést, mert úgy érezzük, hogy a lényegi, mélyenjáró hasonlatosságok bemutatására még nem vállalkozhatunk.

Szeretnők hinni, hogy bár első, de nem utolsó találkozásunk volt ez az élő mari népzenevel. Szívesen látnánk országunkban a rokonnép zenei követeit

s örömmel vállalkoznánk mi magunk is újabb utakra a marikhoz, vagy a velük szomszédos távoli rokonokhoz. A Magyar és Szovjet Tudományos Akadémia közötti baráti kapcsolat elmélyülésének újabb bizonyítéka lenne a megkezdett munka folytatása.

KODÁLY ZOLTÁN szavaival kezdtem, az övével végzem beszámolómat. A *Bicinia Hungarica* IV. kötetének előszavában, a mari dalok elé többi között ezeket írta 1942-ben:

„Akármilyen jól megismeri valaki népzeneinket: csak a rokon népekre való kitekintés adja meg a képnak a távlatot, a mélységet. Megtanuljuk ebből: nem vagyunk egyedül a világon. Kultúránk egy nagy, régi keleti kultúra, nyugatra szakadt, itt gyökeret vert, csodálatosképpen máig megmaradt sarja.”

Vikár László

A dallamokra vonatkozó adatok (helység, énekesek, lemez-, hengerszám)

1. *Sinyisa* (Morki kerület) 1958. július. T. M. Mihejeva (20), K. N. Kuzmina (20) M. A. Kutuzova (20). AP. 2204 e).
2. *Szebe-Uszád* (Morki kerület) 1958. július. O. Ny. Kazakova (20), R. I. Szmirnova (20). AP. 2212 a).
3. *Szebe-Uszád* (Morki kerület) 1958. július. A. I. Ivanov (32). AP. 2208 c).
4. *Szebe-Uszád* (Morki kerület) 1958. július. K. I. Ivanov (54), Ny. V. Vaszjukov (34). AP. 2210 c).
5. *Mikrjakovo* (Jelaszi kerület) 1958. július. A. A. Vaszjutyin (54). AP. 2221 c).
6. *Mikrjakovo* (Jelaszi kerület) 1958. július. Sz. L. Emjanov (49). AP. 2224 c).
7. *Vilovatovo* (Jelaszi kerület) 1958. július. L. I. Gavrilova (28). AP. 2226 b).
8. *Joskar-Ola* 1958. július. J. P. Pertovanov (75) szülőfaluja: Ruszko-Potamszkij (Acsitszkij kerület). AP. 2228 g).
9. *Volna* (Gorno-marijszkij, Hegyi-mari kerület) 1958. június. M. Szibulatova (27). AP. 2195 a).
10. *Volna* (Gorno-marijszkij, Hegyi-mari kerület) 1958. június. M. Szibulatova (27). AP. 2195 b).
11. *Mikrjakovo* (Jelaszi kerület) 1958. július. E. M. Vetkina (29). AP. 2218 e).
12. *Jelaszi* 1906. Wichmann Györgyné. O. Stefanova (20). M. F. 623 b).
13. *Jelaszi* 1958. július. N. J. Misakova (38). AP. 2214 e).
14. *Mikrjakovo* (Jelaszi kerület) 1958. július. A. A. Szavinova (47). AP. 2222 d).
15. A Mari Rádió népzenei anyagából No. 30. Z. Knyjazeva. AP. 2190 b).
16. *Szebe-Uszád* (Morki kerület) 1958. július. A. I. Torovcova (66), A. T. Koroljova (61). AP. 2209 b).
17. *Joskar-Ola* 1958. június. T. Ny. Szilivesztrova (36), V. J. Szmirnova (42). AP. 2189 a).
18. *Joskar-Ola* 1958. június. T. Ny. Szilivesztrova (36). AP. 2188 g).
19. *Joskar-Ola* 1958. június. I. M. Pekunykjin (26) szülőfaluja: Sekmino II. (Jelaszi kerület). AP. 2201 f) és d).
20. *Kordemt-Jur* (Pektubajevo kerület) 1958. június. A. P. Voroncov (29). AP. 2188 b).

V. M. Vasziljev, a kiváló mari tudós

G. Ny. Nyikitin (59) sinysai küszle játékos

Sinysai öregasszonyok

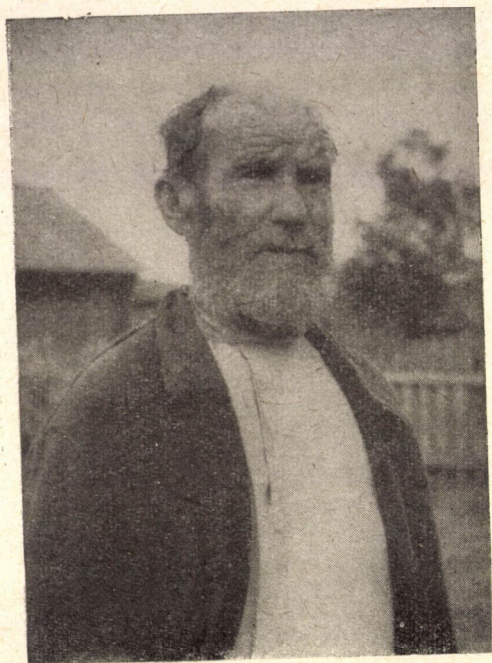

R. M. Nyikitina (19), A. F. Filipova (18), E. A. Alekszejeva (17) és M. A. Timofejeva (19)
sinysai lányok

T. M. Mihejeva (20), K. N. Kuzmina (20) és M. A. Kutuzova magyar vendéget köszöntő
szövegét jegyzi Berezki Gábor

D. L. Lavrentyev (75) szemí-szóíai énekes

M. G. Zajceva (78) szemí-szóíai énekes

A. I. Ivanov (32) a híres szebe-
uszádi furulyás

A. I. Torovcova (66) szebe-
uszádi énekes

K. I. Ivanov (54) dudán, Ny. V. Vaszjukov (34) dobon játszik

Szebe-Uszádi utca

Berezcki Gábor és A. A. Vitalij csuvas kolléga a Jelaszi-i repülőtéren

M. Ny. Jefimova (17) Jelaszi-i énekes

E. M. Vetkina (29) a mikrjakovoi tanítónő

Sz. J. Szavinova (21) mikrjakovoi
énekes

R. A. Vetraszova (20) mikrjakovoi
énekes

Volgaparti szélmalom

L. I. Gavrilova (28) a vilovátovoi kolhoz könyvtárosa

A Volga partján